

हिमालयाची शिखरे व इतर चरित्रे

साने गुरुजी

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

B98

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

हिमालयाची शिखरे व इतर चरित्रे : साने गुरुजी

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंती प्रिंटरी

आवृत्ती

१५ ऑगस्ट, २०११

किंमत

रुपये २४०/-

© सदर पुस्तकातील मजकुराचा हक्क मुक्त आहे; परंतु या पुस्तकातील मांडणी, मुखपृष्ठ किंवा एकंदरीत रचना यांची नक्कल करता येणार नाही, तसेच ट्रेसिंग किंवा निगेटिव्हच्या साहाय्याने छापताही येणार नाही. तसे आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल, याची नोंद घ्यावी.

अनुक्रमणिका

- हिमालयाची शिखरे /५
- दिगंबर राय /७९
- आपले नेहरू /१११
- विनोबाजी भावे /१३७
- बेंजामिन फ्रँकलिन /१९७

हिमालयाची शिखरे

मनोगत

स्वर्गीय सानेगुरुजींच्या विचारांचे दर्शन घडविणारे “स्वप्न आणि सत्य” हे पुस्तक मी संपादित केले. त्या पुस्तकात समाविष्ट केलेले बहुतेक सर्व विषय तात्त्विक स्वरूपाचे आहेत. त्याचवेळी कुमार वाचकांचेसाठी हे पुस्तक मी तयार केले होते; परंतु काही अडचणींमुळे ते प्रकाशित होऊ शकले नाही. आज हे पुस्तक वाचकांचे हाती देताना समाधान वाटत आहे.

१५ ऑगस्ट १९४४ ते १० जून १९५० पर्यंत साने गुरुजी साधना साप्ताहिकाचे संपादकत्व करीत होते. या अल्प काळात त्यांनी भारतातील अनेक थोर व तेजस्वी व्यक्तींच्या कार्याबद्दल लिखाण केलेले आहे. त्यात छत्रपती शिवाजी महाराज आहेत. महान समाजसुधारक फुले, आगरकर आहेत. देशासाठी हसत बलिदान करणारे भगतसिंग, कोतवाल यांसारखे हुतात्मे आहेत. सेनापती बापट व कस्तुरबा यांच्यासारख्या त्यागमूर्ती आहेत. हिमालयासारख्या उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वाच्या या व्यक्ती आणि गुरुजींची सिद्ध लेखणी असा हा संगम वाचकांना खचितच आवडेल अशी मला आशा आहे.

या पुस्तकास श्री. अण्णासाहेब सहस्रबुद्धे यांची प्रस्तावना मिळाली ही मी भाग्याची गोष्ट समजतो. प्रकृती बरी नसतानाही त्यांनी प्रस्तावना दिली याबद्दल अत्यंत कृतज्ञतापूर्वक मी त्यांचे आभार मानतो. गुरुजींचे विचारवाङ्मय प्रसिद्ध करण्यासाठी साधना साप्ताहिकांतील मजकूर वापरण्याची परवानगी दिल्याबद्दल मी साधनाकारांचे आभार मानतो.

त्याचप्रमाणे लिखाणाचे कामी श्री. नीलकंठ काळे, बापू वैद्य व श्री. पूरकर या मित्रांनी सतत श्रम घेतले. त्यामुळे माझे कामाचा बराचसा भार कमी झाला. “समता मंडळा”च्या सभासदांनी या कार्यात रस घेऊन सदैव सहकार्य दिले. १९४२ च्या चळवळीतील माझे मित्र श्री. बापू साळवी, बाबुराव चव्हाण, अनंतराव मेमाणे, विनायक राजगुरु, मुरलीधर गंधे यांचे तर मला सदैव सहकार्य आहे. या सर्व मित्रांचे त्यांनी दिलेल्या सहकार्याबद्दल व मदतीबद्दल मनःपूर्वक आभार मानून माझे मनोगत संपवतो.

हरि लिमये

“... जीवनात संयमाची नितांत आवश्यकता आहे. संयमाशिवाय विकास शक्य नाही. वाफ संयम नसेल तर ती प्रचंड कार्ये करू शकणार नाही. वृक्ष मुळांच्या योगे, पृथ्वीशी बांधलेला नसेल तर त्याला वर डोके करून फुलाफळांनी बहरता येणार नाही. सतारीच्या तारा खुंट्यांना बांधलेल्या नसतील तर त्यातून दिव्य संगीत बाहेर पडणार नाही. नदी दोन्ही तीरांनी बांधलेली नसेल तर तिला गती व खोली प्राप्त होणार नाही. संयमाचा सार्वभौम नियम सर्व सृष्टीत भरून राहिला आहे. ज्याला जीवनाला अर्थ प्राप्त करून घ्यायचा आहे, विकास सागराला आपली जीवनसरिता जाऊन मिळावी अशी ज्याला इच्छा आहे त्याने संयमाला स्थान दिले पाहिजे, त्याने संयमाचा उपासक झाले पाहिजे...”

“... नम्रता हा ज्ञानाचा आरंभ आहे. विहीर भरलेली असेल; परंतु घागर जर वाकणार नाही तर तिच्यात एक थेंबभरही पाणी शिरणार नाही. घागर वाकेल तेव्हाच ती भरेल व ती भरली म्हणजे तिला डोक्यावर घेतील. अभिमानी घागर भरणार नाही व डोक्यावर घेतली जाणार नाही. जगात सर्वत्र ज्ञान भरलेले आहे. आपण जरा वाकू तर ते आपणास मिळेल. आपण ज्ञानसंपन्न झालो तर जग आपणास डोक्यावर घेईल...”
१७-३-३६, पुणे **पां. स. साने**

(श्री. गोविंद दत्तात्रय जोशी यांच्या ‘श्यामची आई’ पुस्तकाच्या प्रतीवर पू. गुरुजींनी स्वहस्ते लिहून दिलेले विचार)

महान पुरुष : महान काळ

श्री. हरिभाऊ लिमये यांनी ‘हिमालयाची शिखरे’ या पुस्तकासाठी जे मनोगत लिहिलेले आहे. त्यात असे स्पष्ट म्हटले आहे की, १५ ऑगस्ट १९४८ ते ११ जून १९५० पर्यंत स्वर्गस्थ साने गुरुजी ‘साधना’ साप्ताहिकाचे संपादकाचे काम करत होते. त्या कालात त्यांनी थोर व तेजस्वी व्यक्तींच्याबद्दल त्या व्यक्तींच्या जयंत्या किंवा पुण्यतिथी या निमित्ताने जे प्रासंगिक लिखाण केले ते ‘हिमालयाची शिखरे’ या पुस्तकात संकलित केलेले आहे. श्री. हरिभाऊ लिमये यांनी जर ज्या तारेखस हे लिखाण प्रसिद्ध झाले त्या तारखा प्रत्येक लेखाच्या शेवटी उद्धृत केल्या असत्या तर ते जास्त उपयुक्त झाले असते.

प्रस्तावना लिहिण्याच्या दृष्टीने मी ‘हिमालयाची शिखरे’ पुस्तक काळजीपूर्वक वाचले. श्री. हरिभाऊ लिमये यांचे मला आभार मानले पाहिजेत की प्रस्तावना लिहिण्याच्या निमित्ताने का होईना या वीस-बावीस थोर महात्मांच्या स्फूर्ती देणाऱ्या आठवणी मला वाचण्याचा सुयोग प्राप्त झाला.

ज्यावेळी याचे मी वाचन केले, त्यावेळी प्रथमतःच सगळ्याच थोर महात्मांची जन्म तारीख व मृत्यू तारीख आपण हुडकून काढली पाहिजे असे माझ्या मनात आले. म्हणून मी ज्या क्रमाने ‘हिमालयाची शिखरे’ लिहिली गेली आहेत तोच क्रम कायम ठेवून प्रत्येक थोर पुरुषाची जन्मतारीख व निर्वाणतारीख हुडकून काढली. ती वाचकांच्यासाठी प्रस्तावनेच्या स्वरूपात जर नमूद केली गेली तर वाचकांना त्याचा उपयोग होईल असे वाटल्यावरून ती पुढे देत आहे.

सनावली	जन्मदिन	मृत्युदिन
१. शिवराय	१९ फेब्रुवारी १६३०	४ एप्रिल १६८०
(फाल्गुन वद्य तृतीया १५५१)		(चैत्र शुद्ध पौ. १६०२)
२. विवेकानंद	९ जानेवारी १८६२	४ जुलै १९०२
३. लो. टिळक	२३ जुलै १८५६	१ ऑगस्ट १९२०
४. डॉ. आंबेडकर	१४ एप्रिल १८९३	६ डिसेंबर १९५६

५. ज्योतिबा फुले	२० फेब्रुवारी १८२७	२७ नोव्हेंबर १८९०
६. सुभाषचंद्र बोस	२७ जानेवारी १८९७	१८ ऑगस्ट १९४५
७. दादाभाई नौरोजी	४ सप्टेंबर १८२५	३० जून १९१७
८. रवींद्रनाथ टागोर	६ मे १८६१	७ ऑगस्ट १९४१
९. अरविंद घोष	१५ ऑगस्ट १८७२	५ डिसेंबर १९५०
१०. राजगोपालचारी	८ डिसेंबर १८७९	२५ डिसेंबर १९७२
११. राजेंद्रबाबू	३ डिसेंबर १८८४	२८ फेब्रुवारी १९६३
१२. चित्तरंजनदास	५ नोव्हेंबर १८७०	६ जून १९२५
१३. लाला लजपतराय	२८ जानेवारी १८६५	१७ नोव्हेंबर १९२८
१४. हुतात्मा जतीनदास		१३ सप्टेंबर १९२९
१५. सरदार भगतसिंग	ऑक्टोबर १९०७	२३ मार्च १९३१
१६. आगरकर	१८ जुलै १८५६	१७ जून १८९५
१७. चिपळूणकर	२० मे १८५०	१७ मार्च १८८२
१८. भाऊराव पाटील	१ सप्टेंबर १८८६	९ मे १९५९
१९. डॉ. केतकर	२ फेब्रुवारी १८८४	१० एप्रिल १९३७
२०. हुतात्मा कोतवाल	१ डिसेंबर १९१२	२ जानेवारी १९४३
२१. सेनापती बापट	१२ नोव्हेंबर १८८०	२७ नोव्हेंबर १९६७
२२. कस्तुरबा गांधी	एप्रिल १८६९	२२ फेब्रुवारी १९४४

या थोर महात्मांचा कर्तृत्वकाल जर लक्षात घेतला तर सुमारे गेल्या शेंकड्याचे वर्षांचा इतिहास डोळ्यापुढे उभा राहतो. ज्योतिबा फुले १८२७ साली जन्मले व १८९० साली त्यांचा मृत्यू झाला. श्री. दादाभाई नौरोजी यांचाही जन्म १८२५ चा आहे व मृत्यू १९१७ चा. दोघांनीही आपापल्या परीने त्या युगात क्रांतिकारक चळवळी केलेल्या आहेत. म. ज्योतिबा फुले यांनी त्या काळात मुलींच्या शाळा काढल्या, हरिजनांसाठी हौद खुला केला, सत्यशोधक चळवळ सुरू केली. रूढीवर कोरडे ओढले, स्वतःला श्रेष्ठ मानणाऱ्या जातींवर प्रहार केले व समता धर्म किंवा मानवताधर्म स्थापन करण्यासाठी अहोरात्र आपला देह झिजवला. महर्षि दादाभाई नौरोजी यांनीही त्या काळात मुलींच्या शिक्षणाचा पाया घातला. ४४ पारशी मुली व २४ हिंदू मुली यांना एकत्र जमवून त्याची शाळा सुरू केली. ज्यावेळी परदेशगमन हे

निषिद्ध समजले जात असे त्यावेळी इंग्लंडमध्ये जाऊन हिंदुस्थानची बाजू त्यांनी तिथल्या लोकांपुढे मांडली. हिंदुस्थानचे दर माणशी वार्षिक उत्पन्न फक्त २० रुपये आहे, भारताची पिळवणूक ब्रिटिशांकडून आज होत आहे ही गोष्ट जर कुणी प्रथमतः मांडली असेल, तर दादाभाईंनी. १९०७ च्या कलकत्ता काँग्रेसमध्ये स्वराज्य, स्वदेशी व बहिष्कार या ध्येयवादाचा उच्चार प्रथमतः दादाभाईंनीच केला. तेथे पार्लमेंटमध्ये निवडून येऊन त्यांनी हिंदुस्थानची बाजू इंग्लिशांच्या पुढे मांडली. ‘जे हाती घ्याल ते तडीस न्या’ असा संदेश त्यांनी आपल्या राष्ट्राला दिला व निर्भयपणे हिंदुस्थानची वकिली त्यांनी केली, हे दोघेही महापुरुष १८५६ च्या स्वातंत्र्ययुद्धाच्या पूर्वीच्या कालात जन्मले व त्याच कालात त्यांच्या क्रांतिकारक कार्यालाही आरंभ झाला.

शिंवरायांचे चरित्र हे ३०० वर्षांपूर्वीचे चरित्र आहे. त्यासंबंधी आज इतके बोलले व लिहिले जात आहे की त्यांच्याबद्दल मी येथे जास्त लिहीत नाही; पण आज पूर्व बंगालमध्ये जो नरसंहार चालू आहे तो पाहिल्यानंतर थोडेसे लिहिल्याखेरीज राहवत नाही. शिवाजी महाराज स्वधर्मरक्षण करीत असता परधर्माचीही कदर करत होते. जमीनदारांविरुद्ध व जहागीरदारांविरुद्ध ते उभे राहिले व रयतेच्या काडीलाही स्पर्श करता कामा नये; रयतेने आपल्या मुलांप्रमाणे वाढविलेली झाडे, त्यांची फळे जमीनदारांनी किंवा जहागीरदारांनी तोडता कामा नयेत असे आदेश शिवाजीमहाराजांनी दिले. धर्मरक्षणाबरोबर गरिबांच्या अर्थरक्षणासाठीही ते उभे राहिले. भारताला सर्वधर्मसहिष्णुतेची व आर्थिक समतेची शिकवण त्यांनी दिली. ते मुस्लीमद्वेषे नव्हते एवढेच नव्हे, तर त्यांनी मशिदींनाही इनामे दिली. आरामारात व सैन्यात मुसलमानांना चाकऱ्या दिल्या. मुसलमान सरदारांच्या सुंदर पत्नीला माता मानून गौरविले व सन्मानाने परत पाठविले. हे सर्व ३०० वर्षांपूर्वीच्या कालात जरी घडले, तरी आजही भारत-पाकिस्तान यांच्या प्रश्नात शिवाजी महाराजांनी जे केले ते सर्व मार्गदर्शक ठरेल व आजच्या पूर्व बंगालच्या नरसंहाराच्या पार्श्वभूमीवर त्या थोर पुरुषाची थोरवी अधिकच प्रकर्षाने डोळ्यांपुढे येईल.

‘हिमालयाच्या शिखरां’पैकी पुष्कळशा महान व्यक्तींचे जीवन १८५७ सालच्या स्वातंत्र्य युद्धानंतरचे व १९०० च्या दरम्यानच्या ३०-४० वर्षांच्या काळातील आहे. त्यावेळी देशामध्ये विष्णुशास्त्री चिपळूणकर यांनी इंग्रजी भाषेची थोरवी मान्य केली पण मराठी भाषाही तितकीच समृद्ध आहे हे आपल्या ‘निबंधमाले’द्वारे सिद्ध केले. मराठी भाषा वाढेल तो विचार, भावना व्यक्त करू शकते

ही गोष्ट नवसुशिक्षितांच्या नजरेस त्यांनी आणून दिली. तो कालच असा होता की ज्यावेळी इंग्रजांचे राज्य हे आपणास वरदान आहे, त्यांची भाषा वाघिणीचे दूध आहे, आपला धर्म, आपली संस्कृती यापेक्षा पाश्चिमात्य आचार-विचार व संस्कृती श्रेष्ठ आहेत असे त्या वेळेचे इंग्रजीतून शिक्षण झालेले सुशिक्षित लोक मानू लागले. ब्रिटिशांचे ते चांगले व आपले ते वाईट असा न्यूनगंड आपल्या मनात उत्पन्न झाला होता. अशा काळात भारतातील गीर्वाणीभाषा व त्यातील ज्ञानभांडार, फारसी भाषेतील मौज, हिंदुस्थानी, गुजराथी व इतर ज्येष्ठ भाषांचा मराठीशी संबंध, वाचण्यालायक नाना प्रकारची मनोरंजक पुस्तके, तत्कालीन माहितीचे चमत्कारिक ग्रंथ, देशातील जुनी कविता व इतिहास, यांचा अभ्यास करण्याचा उद्योग पुढारी मंडळींनी करावा असे विष्णुशास्त्री चिपळूणकर यांनी लोकांना सांगितले. याच कालामध्ये आगरकरांनी सामाजिक समतेचा संदेश दिला. त्यांनी चौफेर हल्ला चढवला. ती श्राद्धे, ती पिंडदाने, ती वपने, ती सोवळी, ती ओवळी, तो शेंड्या-जानव्याचा, गंध-भस्माचा धर्म, ती थोतांडे यावर आगरकर विजेप्रमाणे आघात करू लागले. ते नेहमी म्हणायचे की हा देश सडलेला, ना बुद्धी ना विवेक, रूढिग्रस्त, अज्ञानी, श्रेष्ठ कनिष्ठपणा, शिवाशिबी, स्त्रियांची दुर्दशा हे सर्व जोपर्यंत देशात चालू राहणार तोपर्यंत या देशाला कुठले स्वराज्य मिळणार ? त्यांनी 'सुधारक' सारखे वर्तमानपत्र चालविले व त्यातून सामाजिक सुधारणेच्या दृष्टीने आवश्यक ते सर्व प्रयत्न केले. याच काळात लो. टिळक म्हणू लागले की, सामाजिक सुधारणेची वाट पाहू लागलो तर आर्थिक शोषणाने देश मृतप्राय होईल. परके चोर प्रथम आपण घालवू व मग देश सुधारू. लो. टिळक ज्वलज्ज्वाल असे राजकारण देशास शिकवत होते. त्याच कालात आगरकर सामाजिक सुधारणांसाठी चळवळ करत होते. याच कालात स्वामी विवेकानंद आपल्या धर्माची थोरवी व सर्वधर्मसमभाव शिकविण्याचे काम करत होते. स्वामी विवेकानंदांनी आपल्या जीवनामध्ये रामनवमी, गोकुळ अष्टमी यादिवशी उपवास केले. त्याचप्रमाणे पैगंबराची जयंती व पुण्यतिथी या दिवशीही ते उपवास करीत. अमेरिकेतील सर्वधर्म परिषदेत ते म्हणाले की हिंदुधर्म विश्वधर्म होऊ शकेल; कारण तो 'माझ्यातच सत्य' असे मानीत नाही. इस्लाम, ख्रिश्चनधर्म, या सर्वात सत्यता आहे. सत्याचा बाह्य अविष्कार निराळा पण आतील गाभा एकच आहे. हिंदुधर्म ही गोष्ट ओळखतो. त्यांनी जसा हिंदू धर्माचा दिग्विजय सर्वधर्मपरिषदेत केला त्याप्रमाणेच विवेकानंद हे महान राष्ट्रनिर्मातेही होते, समतावादी होते. 'भारतमाता मला

प्रिय - त्यातील पंडित व शिकलेलेही मला प्रिय तितकेच अज्ञानी बंधूही मला प्रिय. सुष्ट वा दुष्ट, ब्राह्मण वा चांडाळ सर्वांनाच मी हृदयाशी धरीन, सर्वांवर प्रेम करीन.' असा मानवता धर्म ते आपल्या देशाला शिकवत होते.

याच काळात आर्थिक दृष्टीनेही देशाची जी पिळवणूक होत होती त्यासाठी स्वराज्य, स्वदेशी, बहिष्कार व राष्ट्रीय शिक्षणाची चतुःसूत्री काँग्रेसने देशाला दिली. शाळा, विद्यालये काढून राष्ट्रीय शिक्षण देण्याचाही प्रयत्न झाला. याच काळात न विसरता येण्यासारखे सशस्त्र क्रांती करणारे थोर पुरुषही जन्माला येऊन फासावर लटकले. हा काल म्हणजे महाराष्ट्राच्या 'रेनेझान्स'चा काल मानला पाहिजे.

१९२० पासूनच पुढील काल ज्यात सुभाषचंद्र बोस, बाबासाहेब आंबेडकर, राजेंद्रबाबू, चित्तरंजनदास, महर्षि कर्वे, लाला लजपतराय, सरदार भगतसिंगादि लोक आपली कीर्ती मागे ठेवून काम करून गेले, त्याच कालात म. गांधींनी असहकारितेच्या व सत्याग्रहाच्या चळवळी केल्या. चित्तरंजन दास यांच्यासारखा थोर कायदेपंडित हा त्यागी जीवन जगू लागला. याच कालात जालियनवाला बागेचे हत्याकांड झाले. सरदार भगतसिंगाने सॅण्डहर्स्टचा खून केला व आपल्या शेवटच्या जबानीत सांगितले, बाँब टाकून शासनपद्धतीचा सक्रिय विरोध आम्हास करायचा होता; आम्ही मानवी जीवन पवित्र मानतो. मानवाच्या सेवेसाठी आम्ही प्राण देऊ. राजकीय स्वातंत्र्यासाठी निःस्वार्थ हिंसा ही हिंसा होत नाही, गुलाम राष्ट्राला सशस्त्र संघटित क्रांती करण्याचा हक्कच आहे. याच कालात हुतात्मा जर्तींद्रदास यांनी ६१ दिवसांचा उपवास करून आपले प्राण सोडले. राजकीय कैद्यांना जेलमध्ये सन्मानाने वागवले गेले पाहिजे यासाठी त्यांनी आपल्या प्राणाची आहुती दिली. हा काल स्फूर्तिदायक आहे. इतकेच नाही तर सर्व देशात यावेळी पुरुषार्थ जागृत झाला व इंग्रजांचे राज्य खिळखिळे करण्यात आले. राष्ट्रात निर्भयता उत्पन्न झाली व प्राण पणाला लावून देशासाठी आत्मबलिदान करणारे हजारो युवक या कालात पुढे आले.

रवींद्रनाथ टागोरांचा वर जरी उल्लेख आला असला तरी त्यांचे कर्तृत्व भारताच्या रेनेझान्स कालातच चमकले. त्यांची स्वप्ने महान होती. 'मानवता' हा माझ्या काव्याचा आत्मा आहे असे ते म्हणत. सर्व धर्म आणि मानववंश यांना एकत्र नांदवून भारत मानवतेचे तीर्थक्षेत्र बनेल अशी त्यांची श्रद्धा होती. याच कालात अरविंद घोष हेही आपली तपस्या, साधना करीत होते. अरविंदांवर खटला चालला असताना चित्तरंजन दास यांनी त्यांच्याविरुद्ध जो पुरावा होता त्याच्या चिंध्या उडवल्या व